

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2013

Význam myšlienok predstaviteľov liberálnej školy

Martin Valentovič

Bratislava, november 2013

Mnohé z jednotlivých myšlienok, ktoré popísali ekonómovia liberálnej školy, môžu byť využiteľné ako inšpirácia pre hľadanie dlhodobu účinných riešení súčasných problémov v hospodárstve, alebo pre lepšie pochopenie vzájomných súvislostí, ktoré je kľúčové pri navrhovaní účinných opatrení.

Ako dôležitý prínos teórií liberálnej školy vnímam rešpektovanie práva na odlišnosť a inakosť, ktorým sa postavili proti myšlienkam komunizmu a rôznym podobným ideológiám nerešpektujúcim individualitu jednotlivca. Za základný nedostatok rovnostárskych ideológií na ekonomickej rovine možno označiť absenciu rovnováhy medzi úsilím človeka a jeho ohodnotením, čo vedie pestovaniu lenivosti a v konečnom dôsledku k pokriveniu morálno-etických hodnôt.

Ďalším prínosom diela predstaviteľov liberálnej školy je hájanie vyrovnaných rozpočtov v dnešnom svete ich neúmerneho plytvania a zadlžovania pod taktovkou populisticky orientovaných vlád. Za zmienku stojí aj poukazovanie na negatíva súčasného systému centrálného bankovníctva (konkrétne jeho kvantitatívneho uvoľňovania), ktoré ľahko dostupnými úvermi podporuje takéto zadlžovanie, umožňujúc tomu, čo zadlženie spôsobuje, prenášať náklady na celé obyvateľstvo znehodnocovaním jeho úspor bez toho, aby ktokoľvek mal možnosť plytvania verejných zdrojov účinne nepodporiť napríklad tým, že by svoje úspory držal v alternatívnej mene. Ak dáme vládcovi do rúk neobmedzenú moc bez toho, aby sme túto moc vyvážili jeho osobnou zodpovednosťou, prispievame k riziku pokrivenia morálno-etických hodnôt u tohto vládcu. Ak v ňom nie je pevne zakotvené presvedčenie v konečné víťazstvo „vyššej spravodlivosti“, bude ho to pokúšať, aby začal svoje postavenie zneužívať. Do správy vecí verejných sa začnú prenášať vzorce nespravodlivého (prípadne aj neefektívneho) konania, ktoré musí na sebe pociťovať čoraz viac ľudí. Ak je však vnímanie nespravodlivosti spojené s pocitom bezmocnosti niečo proti tomu podniknúť, vzniká u obyvateľstva apatia, strata viery v spomínané „konečné víťazstvo spravodlivosti“, čo môže viesť až k rozšíreniu vzorcov nespravodlivého konania na celú spoločnosť a k ich pevnému zakoreneniu tak, že sa stanú bežne tolerovanou normou.

Našťastie nie je možné, aby mohlo dlhodobu dochádzať k očividne nespravodlivému zneužívaniu verejnej moci morálne pochybeného vládcu – tyrana bez toho, aby podobné pochybenie zdieľala veľká časť populácie, ktorá by jeho moc hájila výmenou za vlastný osobný prospech. Veď moc vládcovi dáva len masa ľudí, čo sa jeho zákonmi a princípmi riadia, bez ich podpory nie je ničím. Žiaľ, neustále sa opakujúca história prevažujúcej vlády tyranov, demagógov a populistov nám dokazuje, že takto definované morálne zlyhávanie väčšej časti populácie je bežnou realitou.

Jednotlivci môžu tolerovať, alebo dokonca podporovať morálne pokrivené činy buď zo strachu pred stratou svojich vlastných výsad, z apatie, alebo len z neschopnosti rozpoznať, čo je ešte spravodlivé a čo nie. Prejavuje sa tu vnútorná vlačnosť alebo neschopnosť vcítenia sa do pozície iných.

Som toho názoru, že strach, neochota či neschopnosť väčšej časti ľudí ostrého rozlišovania toho, čo býva označované prívlastkami ako konanie nemúdre, neetické, nespravodlivé, nemorálne, neľudské - či jednoducho konanie dlhodobu poškodzujúce bohatstvo a kvalitu života spoločnosti ako celku – doviedlo niektorých liberálov k myšlienkam nedôvery voči zasahovaniu moci štátu do života spoločnosti. O tom, že dnes je tomu tak dnes, nás presvedčilo aj správanie sa voličov v demokratických voľbách. A to je snáď dôvodom nedôvery predstaviteľov liberálnej školy v existenciu múdreho vládcu, odôvodňujúc to slabosťou človeka ako druhu, alebo aspoň nedostatkom informácií, ktoré ako jednotlivec môže obsiahnuť. Ak niekto z nich verí v konečné víťazstvo „vyššej spravodlivosti“, silu, ktorá to spôsobuje, označuje ako „neviditeľnú ruku voľného

trhu“, zatiaľ čo tí, čo sa viac prikláňajú k viere v schopnosti človeka, za najvyššie hodnoty považujú osobnú slobodu jednotlivcov a slobodu súkromného vlastníctva. Obidve skupiny sa cítia byť niečím z toho oslovené.

Čo z toho prevládalo na počiatku vzniku myšlienok liberalizmu: dôvera v schopnosti človeka, alebo presvedčenie o jeho neschopnosti a dôvera v existenciu „vyššej moci“? Osobne som presvedčený, že skutočným základom myšlienky minimálneho štátu a maximálnej osobnej slobody pramení z historických skúseností, že človeku sa nedá dôverovať, a teda nie je oprávnené ani zasahovanie štátnikov do hospodárstva. Výstižne to sformoval jeden zo súčasníkov Adama Smitha (s ktorým sa osobne poznal), filozof Jean Jacques Rousseau:

„Všetko je dobré tak, ako to vyšlo z rúk Stvoriteľa, v rukách človeka všetko upadá. Človek núti zem, aby vydávala plody inej zeme, núti strom, aby rodil ovocie iného stromu; zamieňa a mieša podnebia, živly, ročné obdobia; mrzačí svojho psa, svojho koňa, svojho otroka; všetko mení, miluje beztvárnosť, netvory; nechce nič tak, ako to splodila príroda, ba ani človeka; treba ho preň vycvičiť ako cirkusového koňa; treba ho prispôbiť podľa jeho vkusu ako strom v záhrade.

Bez toho by bolo všetko horšie a ľudstvo sa nechce uspokojiť s polovičatosťou. Keby sa v dnešných podmienkach človek ponechal od narodenia sám na seba, bol by medzi ostatnými najväčší mrzák. Predsudky, vrchnosť, potreba, príklad, všetky spoločenské ustanovizne, ktoré nás zaplavujú, udusili by v ňom jeho prirodzenosť a ničím by ju nenahradili. Bol by ako stromček, ktorý náhodou vyrástol uprostred cesty a ktorý okoloidúci hneď zničia, narážajúc doň zo všetkých strán a ohýbajúc ho všetkými smermi.“ (Rousseau, 1762)

Myšlienku nedostatku etických hodnôt človeka (teda prevahu egoistických pohnútok) však neskôr vyjadril aj sám Adam Smith: *„Není to laskavosť rečníka, sládky alebo pekaře, které vděčíme za to, že máme svůj oběd, nýbrž jejich zřetel na vlastní zájem. Nespoléháme na jejich lidskost, ale na jejich sebelásku a nezdůrazňujeme jim naše potřeby, ale výhody, které plynou jim.“ (Smith, 1776).*

Medzi dielami spomínaného francúzskeho filozofa, ktorý sa v citovanom diele zaoberal výchovou, a jeho škótskeho súčasníka zaoberajúceho sa tým, čo neskôr položilo základy klasickej ekonómie, je možné vyvodit zaujímavé paralely. Publikované myšlienky J.J.Rousseaua priviedli jeho nasledovníkov (ako napríklad Ekkehart von Braunmühl) k presadzovaniu filozofie „antipedagogiky“, čo znamenalo úplné popieranie autorít vychovávateľov voči deťom. Podobne, ako u nasledovníkov A. Smitha dochádza k výzvam proti zásahom štátu do ekonomiky, antipedagogika je výzvou prestať s vychovávaním dieťaťa, ktorý sa podľa J.J.Rousseaua rodí na svet ako čistá „tabula rasa“, a akýkoľvek vychovávateľ dieťaťom len manipuluje a deformuje ho. Kým v myšlienkach predstaviteľov liberálnej školy je najlepším hospodárom slobodná konkurencia, najlepšou výchovou podľa antipedagogiky je slobodný styk medzi subjektmi (freiheitlicher Umgang zwischen Subjekten) (Piaček – Kravčík, 1999).

Napriek spomínaným paralelám, ktoré je možné odvodiť u dvoch filozofov, sa títo filozofovia nezhodli na princípe opodstatnenosti súkromného vlastníctva. Kým podľa A. Smitha je súkromné vlastníctvo kľúčové pre zvýšenie bohatstva národov, negatívny postoj J.J.Rousseaua k súkromnému vlastníctvu (a obzvlášť k súkromnému vlastníctvu „základných darov prírody“) je rezervovaný, pretože jednotlivcov údajne vedie k pokriveniu morálnych hodnôt: *„Človek, ktorý si ako prvý obsadil časť pozemku a vyhlásil: To je moje! a našiel dosť naivných ľudí, ktorí mu uverili, bol skutočným zakladateľom občianskej spoločnosti. Koľko zločinov, vojen, vrážd, biedy a hrôzy by si ľudstvo ušetrilo, keby bol*

niekto vytrhal koly, zasypal priekopy a zavola na svojich druhov: Nepočúvajte toho podvodníka. Ste stratení, keď zabudnete, že ovocie patrí všetkým a zem nikomu.” (Rousseau, 1753). Zrejme to bol hlavný dôvod, prečo sa jeho myšlienkami „inspirovali“ ideológovia presadzujúci myšlienky komunizmu – a to i napriek tomu, že svoje pôsobenie dovedli až do tvorby policajných režimov, teda k presnému opaku slobody jednotlivca na ktorých si Rousseau (podobne ako aj Smith) zakladal.

Vyššie uvedené skutočnosti naznačujú, že je možné inšpirovať sa jednotlivými myšlienkami filozofov. Pritom je však nevyhnutné dbať na to, aby nadväzujúce teórie neprerástli v slepé ideológie, ako sme mohli sledovať v prípade J.J. Rousseaua, ktorých zvrátenosť sa už ukázala v pedagogike (antipedagogika) rovnako ako aj v hospodárstve (komunistické ideológie).

Presne tak, ako je potrebné rešpektovať odlišnosť jednotlivcov, rovnako je potrebné dbať na rozdiely konkrétnych spoločností v konkrétnom čase. Veď aj jednotlivé myšlienky filozofov boli ovplyvnené okolnosťami, v ktorých žili, a ktoré na nich doliehali obzvlášť silným spôsobom. Presadzovanie návratu k prirodzenému životu bolo vtedy protiváhou k city potláčajúcej prehnane vyumelkovej etikete a strojenému životu vo Francúzsku v časoch Rousseaua, zatiaľ čo Adam Smith namieril svoje myšlienky proti vplyvu merkantilizmu, ktorý v tom čase dosiahol obľudných rozmerov, čo sa prejavovalo nielen v obchodnej politike ale aj v dobovačných vojnách, v politike rozširovania kolónií, v zákaze vývozu drahých kovov a pod.

Tak ako liek, ktorý jednému prospeje, môže druhému uškodiť, aj pri každom opatrení zavádzanom do spoločnosti je potrebné v bdelosti skúmať, čo nám prinesie pri súčasných podmienkach. Otázka môže napríklad znieť: Je možné rešpektovať nedotknuteľnosť princípu súkromného vlastníctva ako ideológiou za každých okolností? Po akú hranicu sa do dá ešte považovať za morálne, a po akú nie? Predstavme si napríklad situáciu, v ktorej by vláda v snahe získať prostriedky do svojho rozpočtu sprivatizovala vzduch v krajine. Jeho nový „majiteľ“ by potom začal vyberať poplatky za jeho užívanie a dýchanie podľa ľubovôle bez akýchkoľvek pravidiel, pretože na svojom území by nemal konkurenciu. Za Adama Smitha by podobná myšlienka nikoho nenapadla. Avšak v dnešnej spoločnosti, kde privatizácia životne dôležitých zdrojov je bežnou realitou, nadobúda úplne iný význam. Iný príklad: hospodárenie na súkromnej pôde. Je morálne, keď podnik, v snahe maximalizovať momentálny zisk (napríklad pestovaním rýchlo rastúcich plodín určených na výrobu biopalív) vo veľkom rozsahu znehodnocuje svoju pôdu chemikáliami tak, že už nebude použiteľná pre pestovanie potravín určených na konzumáciu, a to ani pre ďalšie generácie? V globálnom rozsahu by takéto masové poškodzovanie mohlo viesť až hladomoru. A. Smith nemohol predpokladať ani takúto alternatívu, pretože za jeho čias neboli v rukách človeka možnosti, umožňujúce mu tak rýchlo zničiť prírodné zdroje, ako je tomu dnes.

Pre toho, kto sa chce nechať inšpirovať myšlienkami rôznych smerov, môže byť užitočné, aby svoju pozornosť zamerlal na hľadanie toho, čo rôzne prúdy spája, na čom sa dokážu zhodnúť, a na tom sa snažil budovať. Jedným z takýchto spájajúcich elementov je napríklad dôraz na hodnoty vysokých morálnych kvalít v spoločnosti – kam patrí napríklad dodržiavanie slova, pracovitosť, pravdovravnosť, česť, odvaha, rytierskosť, empatia, spravodlivé odmeňovanie, úcta k práci iných atď.. Pokiaľ by totiž v spoločnosti vládli spomínané ideály, skôr či neskôr by to muselo viesť k zvýšenej kvalite života a k bohatstvu národov, pričom by nezáležalo, v akom spoločensko-hospodárskom systéme by sa spoločnosť práve nachádzala. Ako už bolo naznačené, v podmienkach monarchie by sa nemohol udržať tyran, ale objavil by sa múdry a spravodlivý panovník, rovnako ako aj v podmienkach

demokracie. Bolo by jedno, či manažment veľkého podniku bol by vybraný a dosadený dozornou radou akcionárov - vlastníkov, alebo dozornou radou štátneho podniku – prvoradým záujmom oboch manažmentov by bolo rozvíjať podnik a nie obohacovať sa na úkor iných.

Pokiaľ by však tieto hodnoty chýbali – ako je to, žiaľ, rozšírené práve v dnešnej dobe – nezáležalo by na tom, aký spoločenský systém by bol nastavený, pretože v každom prípade by to muselo spoločnosť postupne viesť k nezadržateľnému úpadku aj z materiálneho hľadiska. Akokoľvek dobré zákony zákony by sa nastavili, ich účinok by bol silne limitovaný, pretože jednotlivci by sa ich len snažili obchádzať. Vládla by všeobecná nedôvera, triedne napätie, strach a nespokojnosť, konflikty v medziľudských vzťahoch, až by to časom muselo eskalovať do násilia a vojen.

Morálny stav väčšiny obyvateľstva je kľúčový aj pri správnom fungovaní „neviditeľnej ruky“ v podmienkach voľnej konkurencie. Onou „neviditeľnou rukou“ určujúcou, ako sa tomu či inému podnikateľovi bude dariť a aký prospech z toho bude plynúť pre celú spoločnosť nie je totiž nič iné, ako len zhmotnené prejavy spotrebiteľskej preferencie týchto obyvateľov, ktorí sú zároveň zákazníkmi. Pokiaľ by napríklad jediným kritériom ostala cena (resp. aj kvalita) kupovaného tovaru, uprednostňovaní by boli podnikatelia s minimalizovanými výrobnými nákladmi, čo by sa prejavovalo v jednostrannom vyčerpávaní prírodných zdrojov (t.j. postupným ničením životného prostredia), a pokiaľ možno aj v čo najväčších úsporách na pracovnej sile. Tento problém by sa mohol ešte viac zintenzívniť pri súčasnej minimalizácii úlohy štátu, ktorý sa ako-tak snaží brzdiť podobné praktiky ochranárskymi, hygienickými a inými normami. Bez sociálnej politiky štátu by sa taktiež zvýšil strach jednotlivcov pred nezamestnanosťou, ktorý by posunul ich krivku dopytu smerom k ešte nižším mzdám, a teda aj príjmom, čo by ich ešte viac nútilo uprednostňovať výrobky s čo najnižšou cenou, avšak tentokrát už bez ohľadu na kvalitu. Špirála by sa roztočila, nízkonákladové spoločnosti by museli ešte viac racionalizovať náklady, a ich zamestnanci ešte viac svoje nákupy. Nehovoriac už vôbec o tom, že v morálne skazenej, skorumpovanej spoločnosti je aj nestranné fungovanie súdov otázne.

Ak by však väčšina obyvateľstva bola bdelymi, empatickými zákazníkmi, ktorí sa usilujú vidieť dôsledky svojho spotrebiteľského správania na životné prostredie, na príjem iných a pod, a aj sudcovia by za prvoradé pokladali čestné a spravodlivé rozhodnutia, a boli dôslední v overovaní si každej podrobnosti, hoci by to bolo niekedy i časovo náročné, a neupadali by do povrchnosti v snahe minimalizovať vlastnú námahu, mohlo by sa to vyvíjať presne opačne, smerom k väčšiemu materiálnemu blahobytu, ako to etik Adam Smith popísal vo svojich dielach.

Prvoradými pre hľadanie vhodného spoločenského systému, ktorý by viedol k bohatstvu, sa preto javia tieto otázky: Ktorý systém alebo ktoré opatrenia by dlhodobo viedli k morálnemu povzneseniu jednotlivcov a celého národa? Čo naopak vedie k všeobecnému úpadku hodnôt, rozširujúc sa medzi obyvateľstvom ako nákaza, ako mor? Podobne, ako múdry lekár a vychovávateľ, podporujúc všetko, čo v sebe nesie predpoklady rozvoja vysokých hodnôt, čo by neskôr mohlo slúžiť ako pozitívny vzor, a naopak potláčajúc negatívne vplyvy, by mohol pracovať aj tvorca verejnej politiky. Reagoval by vždy len na aktuálne podmienky a stav, a v tomto svojom umení by sa postupne mohol zdokonaľovať, na rozdiel od iných ľudí, z ktorých každý by rozvíjal umenie svojho vlastného remesla k prospechu všetkých. A ak existuje neviditeľná ruka, ktorej hlavnou úlohou je dlhodobý prospech spoločnosti, v konečnom dôsledku musí priniesť každému, kto sa o to úprimne, odvážne a vytrvale snaží, podporu a inšpirácie, ako to urobiť ešte lepšie, nezávisle od ideológií predchádzajúcich bádateľov.

Použitá literatúra

- Jean Jacques Rousseau: Rozprava o pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi, 1753 (vyšlo vo Vydavateľstve SSS, 2010)
- Jean Jacques Rousseau: Emil alebo o výchove, 1762 (vyšlo aj v Slovenskom spisovateľovi, 2002)
- Adam Smith *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, [1776](#) (najnovšie vydanie v češtine: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha, Liberální institut, [2001](#))
- Jozef Piaček -Miloš Kravčík „Otvorená filozofická encyklopédia“ (<http://ii.fmph.uniba.sk/~kravcik/filit/>, Copyright 1999)